

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späd ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera ryttmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

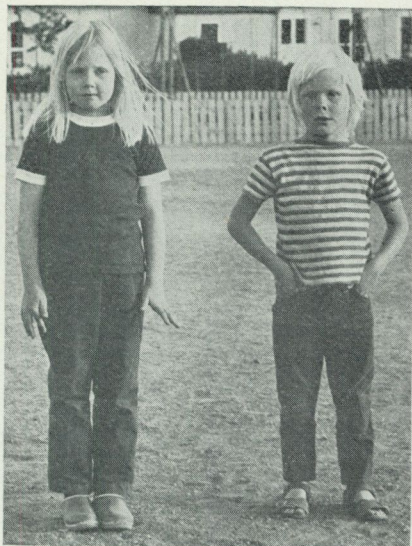
Kolten som barnplagg

En kolt, vad är det? De flesta får väl associationer till barn. De som haft kontakt med barndaghem känner också till, att man där har en avdelning för s. k. koltbarn. Vad får vi då se, om vi gör ett besök vid en sådan avdelning? Jo, flickor och pojkar i 3–5-årsåldern, de allra flesta klädda i jeans eller annan typ av långbyxor, men absolut ingen kolt som skulle motivera benämningen koltbarn. De som själva var små i början av det här århundradet och själva gick klädda i kolt, kan tala om hur den såg ut i sin sista utvecklingsfas. Vad de förmodligen inte skulle tänka på, är koltens

långa historia, att den ända från medeltiden och fram till 1900-talets början var vårt enda egentliga barnplagg.

Till sin utformning är koltan närmast att likna vid en klänning eller en förlängd skjorta. Den var ett plagg både för flickor och pojkar precis som långbyxorna nu. På 50–60 år har barndräkten således gjort en helomvändning. Lika väl som det kan vara knepigt att med ledning av kläderna fastställa kön på barn av idag, kan det, åtminstone för en sentida betraktare, vara lätt att förväxla flickor och pojkar från gångna tider, när alla gick klädda i kolt. På Skokloster hänger

1. Flicka och pojke i jeans, 1971. Byxor används numera av barn oberoende av kön.

2. Flicka och pojke från Siljansnäs, 1900-talet. Fram till sekelskiftet var kolten det vedertagna plagget på landet för barn tills de blev 7–8 år.

3. Hannibal Gustaf Wrangel i elegant kolt av representativ karaktär. Oljemålning från 1642 i Skolosters samlingar.

4. Detalj av målning av Pieter Brueghel, 1500-talets mitt. Kolten i sin ursprungliga form liknas vid en rak klänning eller förlängd skjorta. Se på barnet t. h.

t. ex. en serie barnporträtt från 1600-talets förra hälft föreställande fältmarskalken Gustaf Wrangels söner. Längre var identifieringen ett bekymmer, eftersom man tog för givet att barnen i sina kjolar och förkläden föreställde flickor.

Att beskriva alla varianter av koltar vore ett omfattande företag, eftersom de kan vara mycket olika både vad material och snitt beträffar.

Pieter Brueghel, den noggranne folklivsskildraren, har i en målning från 1500-talets mitt hämtat sitt motiv från ett bondkök, där en mor just är i färd med att sköta ett litet spädbarn på lämpligt avstånd från den öppna elden. Ytterligare två barn finns med i bilden. Den äldre av dem, kanske 5 år, är klädd i en förlängd skjorta, knälång och mycket enkel av ett ljus omöstrat tyg. Den yngre ser ut att vara klädd på samma sätt, även om det inte fullt tydligt framgår av bilden. En kunglig variant av den här sortens kolt finns bevarad från om-

5. Koltén var ett plagg både för vardag och fest men utformades givetvis olika för olika tillfällen. På Abraham Wuchters porträtt av Karl XI som sexåring, där denne framträder i sin egenskap av gossekonung, har koltén blivit praktfull och påkostad.

6. Kronprins Gustav (IV) Adolfs ryska barndräkt, en förkortad kolt kombinerad med knäbyxor. Kungl. Livrustkammaren.

kring 1630 och har tillhört drottning Kristina som barn. Det är en förlängd skjorta av fint linnelärft, på den tiden ett dyrbart tyg som väl anstod sin bärarinna, och med garnering av knypplad spets. Dessa båda exempel utgör en version av koltén.

En annan typ möter oss i Abraham Wuchters porträtt från 1661 av Karl XI som 6-åring. Han är klädd i en fotsid kolt, som nu finns i Livrustkammarens samlingar. Den är i ett förbluffande gott skick med tanke på åldern. Här har vi ett plagg avsett för representation åt innehavaren av Sveriges krona. Följaktligen fick han – fastän bara ett barn – framträda i kunglig prakt och ståt: ett påkostat tyg, rikt mönstrad guld- och silverbrokad, en tillskränning helt och hållet enligt modets krav, åtsittande liv, uppslitsade ärmor, broderier gnistrande av guld- och silvertråd, bandrosetter av siden och silver, ja t. o. m. ett värjehäng, helt i stil med utrustningen för en person av kunglig börd.

Men en tronföljare kunde också behöva funktionella kläder för den mera vardagsbetonade tillvaron, och sådana har givetvis inte saknats. Ett exempel härpå är den förkortade koltén från 1779 kombinerad med knäbyxor, som Gunnel Hazelius-Berg behandlat i en uppsats, Kronprins Gustav (IV) Adolfs ryska barndräkt (Livrustkammaren vol. VII: 7–8). Också den är avsedd för en blivande monark, men framför allt är den en dräkt för ett barn som håller på att lära sig gå. Gustav Adolf var 11 månader när han fick den. I all sin anspråkslöshet är denna dräkt ett uttryck för de upplysningsidéer som präglade 1700-talet och som innebar

7. Ur *Journal des Luxus und der Moden*, okt. 1791. Den kolt för mindre pojkar journalen lanserade i detta nummer tog enligt den bifogade kommentaren sikte på barnens behov av rörlighet.

8. Modebild av pojke i Stockholms *Modejournal*, jan. 1848. I bildtexten uppges att han har blus av kashemir, prydd med sammet och förgyllda knappar. Under 1800-talet växlar benämningarna kolt och blus för likartade plagg.

en ny syn även på barnen och deras förhållanden. Men dessa idéer hade än så länge ingen allmän spridning i samhället. Gustav IV Adolfs kolt hade vid den tiden knappast någon plats i barnmodet.

Vi förflyttar oss framåt i tiden och läser i *Konst- och Nyhetsmagasin* 1822 en bulletin från Paris: »Smärre barn av båda könen äro nu nästan allmänt klädda i Blouse med pantalonger.» Den nya terminologin betecknar en variant av kolt, en borgerlig och modedikterad sådan. Pojkarnas blusar var knälånga och med riklig vidd, flickornas längre, påminnande om mammas klänning,

men i båda fallen kompletterade med fullt synliga byxor resp byxholkar.

Några årtionden senare läser vi i en damtidning, *augustinumret* av *Penelope* 1856: »För små gossar finnes intet nytt. Ända till fem eller sex års ålder, kläder man dem i blussar, till slutna vid sidan och mycket förskönade med snören och sammetsband.» Den försvenskade benämningen har en lätt symbolisk anstrykning, man beskriver här ett vedertaget modeplagg, som börjar bli gammalt och vant, även hemma i Sverige. De aktuellaste detaljerna med parallellitet i dammodet är, som vi ser, redovisade i texten.

9–10. Flicka och pojke i krinolininspirerade koltar, ur modetidningen *Penelope*, juni 1860. Enligt tidningens bildtext är pojken 3–4 år och klädd i visittoalett.

Ombyttheten i modet även för koltbarnens del, de från borgerlig miljö, illustreras tydligt och klart med ett par planscher fyra år senare. På den ena är en pojke klädd i en knä-kort krinolininspirerad kolt, som i den bifogade texten omnämnes som »Klädning för en Gosse 3–4 år gammal». På den andra planschen ser vi en jämnårig flicka, klädd i »foulard-klädning, garnerad med enfärgade taftremсор på skrå», nästan identisk med den föregående. Denna likhet kan knappast ha varit dikterad av könsutjämmande idéer, eftersom könsrollstänkandet fortfarande hade en stabil förankring. Snarare avspeglade

denna företeelse – bland oändligt många andra – den rikedom på impulser som var så utmärkande för 1800-talet och som nådde sin kulmen efter århundradets mitt. Den stimulerande faktorn i detta sammanhang var en ökad upplysning inom snart sagt alla områden, och den utmynnade i en fantasifullhet utan tidigare motstycke. Fantasin blomstrade även i barndräkten och resulterade i kreaturer av de mest skiftande slag. Den exotiska inspirationskällan var markant, den historiska likaså, alla andra att förtiga.

Om vi återigen gör ett hopp i tiden, ända till 1903, och betraktar Elsa Bes-

11. Förkortad kolt med tillhörande kortbyxor, det stora pojkmödet årtiondena omkring sekelskiftet 1900. Elsa Beskows illustration till *Mors lilla Olle*, 1903.

kows illustration till »Mors lilla Olle», uppenbarar sig kolten i en annan skepnad. Här är den helt kort, den når inte ens till knäet. Den har en kort besparing med ett par knappar baktill och är blå till färgen. Med ett läderskärp runt livet och med byxor, som sticker fram en bit nedanför kanten, påminner den närmast om vad vi nu kallar blus eller bussaron.

Så kunde en liten pojke vara klädd omkring sekelskiftet. Men hur var det med dem som var mindre, de små som hade lämnat spädbarnsstadiet men som ännu inte lärt sig gå? Detta har Carl Larsson gett oss ett detaljerat svar på. Hur omsorgsfullt – och

kärleksfullt – har han inte i en akvarell förevigat sin son Esbjörn i mammas knä! Pojken – 5 månader gammal – är klädd i en vit kolt. Så naturligt är materialåtergivningen, att man vågar gissa på en tunn, mjuk yllekvalitet, vilken f. ö. inte var ovanlig för den tidens barnkläder. Den har besparing och långa ärmar, isydda en bit ut på axeln, uppenbarligen för att underlätta barnets livliga armrörelser. Kjolen, som har en riklig vidd, ger god plats för blöjor och tillräckligt med utrymme för det energiska sprattlande, som hör åldern till. Den är också så pass tilltagen i längd, att den bör kännas varm omkring benen.

Barnets vård – och då speciellt under första levnadsåret – hade redan länge stått i blickpunkten bland praktiserande läkare, en naturlig följd av den avsevärda barnadödlighet som rådde åtminstone fram till 1800-talet. När barnläkaren Henrik Berg 1898 publicerade en bok »Om barnavård» var det, som han anger i förordet, för att »söka lämna en handbok åt fäder och mödrar, som med oro känna de dyra förpliktelser de hafva emot sina älsklingar». Han rubricerar sin publikation som »En handbok i hälsans och sjukdomens dagar; en hjälp i det svåra värfvet att fostra de små». Som ett led i denna målsättning förmedlar han sina synpunkter på barnkläder vid olika åldrar. »Vid 3 eller 4 månaders ålder bör barnet klädas i s. k. kolt», framhåller han och fortsätter: »Fordom användes långa s. k. bärklädningar, men dessa äro af flera skäl opraktiska. Med kolten följa naturligtvis andra plagg.» Han tillägger, att materialet i kolten bör stå i rela-

Inga Wintzell:
Koltan som
barnplagg

12. Carl Larssons
barnporträtt ger en
god information om
hur kläderna såg ut
vid sekelskiftet.
Här ser vi sonen
Esbjörn i kolt av
en modell anpassad
efter barnets behov
under första lev-
nadsåret.

tion till årstiden och bör vara »an-
tingen af tvätt-tyg eller af stickad tri-
kå eller annat mjukt tyg». Boken, som
säkert hade sin givna läsekrets, för-
medlade ett behjärtansvärt budskap,
accepterat och praktiserat i många
hem. Men alla var inte mottagliga för
den sortens information. Hur förhöll
det sig t. ex på landsbygden, där tra-
ditionerna hade ett fastare grepp, där
man mera förlitade sig på gamla sed-
vänjor än på nya rön, må vara från
auktoritativt håll? Vad vet man om
barnkoltan från den miljön?

För gamla personer är detta plagg

så välbekant, att de knappast skulle
bry sig om att ens reflektera över det.
Men om man frågar kan man få föl-
jande svar: »Mången kallade den
första lilla klänningen för kolt, men
koltan var egentligen det plagg, som
bars utan svep (dvs. linda) och som
erhölls vid den tid barnet började gå.
I regel klipptes och syddes den på
samma sätt som de små särkarna och
skjortorna.» Tillskrifningen var myc-
ket enkel, så länge det gällde dessa
minsta. Det gick ofta så till, att mo-
dern lade ut barnet på det dubbel-
vikta tyget och sedan ritade kontu-
rerna med en bit krita, innan hon
klippte till. Det blev alltså ett hel-
skuret plagg utställt nedtill för vid-
dens skull och med en söm i vardera
sidan från kanten nedtill och längs in-
sidan på ärmen ända ner till handle-
den. Knäppningens placering kunde
variera. Ibland satt den fram, ibland
bak. En del koltar var knäppta med
trådmärlor, andra med hakar och hys-
kor av mässing. Att tyget var anpas-
sat efter värmeförhållandena inomhus
och utomhus var, precis som nu, en
självklarhet. Detta var det typiska
vardagsplagget för ett barn i krypål-
dern och för dem som skulle öva in
sina första stapplande steg hemma på
köksgolvet. Men allt eftersom barnets
aktionsradie vidgades, började också
koltens utseende ta fastare form, oli-
ka, beroende på kön. Pojkkoltarna var
i regel långa och helskurna, till skill-
nad från flickkoltarna, som var av-
skurna ovanför midjan i ett slätt liv
och hade rynkad kjol, som räckte till
vaden. Trots dessa olikheter var det
knappast någon som reagerade, om
en flicka till vardags använde koltan
efter en storebror eller vice versa.

13. Kolten var ett bekvämt plagg för små barn. Detalj av en teckning av Jonas Umbach, 1600-talets senare hälft.

Vad som däremot kunde vara känsligt, speciellt för en pojke, var att s. a. s. överårig behöva bära kolt. En av fördelarna med plagget bestod ju i att det var lätthanterligt och praktiskt under den period, då barnen skulle lära att hålla sig torra, och så länge pojkarna ansågs vara för små för att knäppa ett par byxor. I praktiken innebar detta att koltåldern normalt varade fram till dess barnen skulle börja skolan eller när de var 7–8 år. På vissa håll skulle praktiska mognadsprov avläggas, innan de fick sina första byxor. För dem som hade det dåligt ställt ekonomiskt kunde det dröja ytterligare en tid, till stor förtret för dem det drabbade.

Den norrländske prosten Georg Bergfors har målande beskrivit, hur

en liten pojke kunde uppleva sin kolt. »Från något av de år som följde erinrar sig Olle, att han blygdes över att behöva gå omkring iklädd kolt, som han tyckte sig vara för stor och gammal för. Han gömde sig, när främmande kom in, för att de inte skulle se hur barnsligt och löjligt klädd han var. En obehaglig känsla gör honom ännu illamående, då han tänker på den förhatliga, långa, nästan fotsida kolten av hemvävt bottenyg med blått reve och rött inslag, som mor sytt och säkerligen av praktiska skäl envisades att spöka ut pojken med.»

Kolten var från början ett plagg för gammal och ung precis som hos samerna än i denna dag. Den användes allmänt av män fram till 1350 och av kvinnor till 1400-talets senare hälft, även om snittet givetvis växlade från tid till annan enligt modets föreskrifter.

Att kolten ändå existerade i ytterligare flera hundra år, men då förbehållen den yngsta generationen, är bara ett av många exempel på hur gamla traditioner stannar kvar just i barnens kläder.

Som vi sett har barnkolten undergått genomgripande förändringar under tidernas lopp. Den är i hög grad ett tema med variationer. Kjorteln, klänningen, skjortan, blusen, alla dessa former utgår från den medeltida kolten, det enkla, helskurna livplagget för alla åldrar. Nya behov gav kolten nya former, vilka levde och lever sitt liv tillsammans med varianter, som redan prövats men hållit sig kvar.

När kolten blev inaktuell i barnmodet på 1910-talet, hade längden

14. Flickor och pojkar klädda i kolt.
Oljemålning av Bernhard Strigel
omkr. 1500.

15. När kolten blir så kort att den inte når längre än till höften och därför måste kompletteras med byxor respektive kjol, blir det en blus av den, ett plagg som fick stor betydelse även i barndräkten. Anstaltsbarn i Stockholm, 1900-talet.

starkt reducerats. Av kolten hade blivit en blus, som slutade strax nedanför midjan och som nödvändigtvis fick kompletteras med ett annat plagg: byxor för pojkar, kjol för flickor. Hur många minns inte sjömansdräkten,

det stora barnmodet ända fram till omkring 1930 och en av varianterna i koltens sista slutskede? Orsakerna till modets skiftningar inbjuder väl alltid till funderingar för den intresserade. Man kan fråga sig, vad det

16. Sjömansdräkten med den raka blusen var under 1900-talets första årtionden en vanlig klädsel för barn, inte minst när de skulle vara fina. Barnen på denna bild från 1930 är upplädda för besöket hos fotografen.

kunde bero på att kolten mot mitten av 1800-talet utvecklades just på detta sätt, dvs. att den blev kort och kompletterades med byxor. Vid den tiden skedde industrialismens genombrott i vårt land, och det gamla bon-

desamhället höll på att upplösas. Därmed begränsades också kvinnans uppgifter inom produktionsapparaten, vilka tidigare varit så självklara och framför allt en nödvändig förutsättning för att systemet skulle fungera.

Hon förlorade sin ställning i arbetslivet, och mannen stod ensam kvar som familjeförsörjare. En sådan fundamental strukturförändring måste givetvis återverka även på barnkläderna. Det blev angeläget att tydligt markera skillnaden mellan pojke och flicka. Kvar står faktum att kjolen var ett avslutat kapitel för pojkarnas

del. Om den kommer tillbaka i sin ursprungliga skepnad som ett alternativ i vår tids könsutjämnande s. k. unisexmode får framtiden utvisa.

Denna uppsats utgör ett kapitel ur ett kommande arbete om barnkläder, som kommer att utges på bokförlaget Natur och Kultur.

SUMMARY

Children's frocks

During the Early Middle Ages men, women and children wore variations of the tunic. After the end of the 15th century the tunic became a particular children's garment, worn by boys and girls until around 1910.

The basic shape of the tunic is the frock or elongated shirt. However, the cut and the material have always varied according to the wearer's social position, the fashion of the day and the time of the year. The author describes in words and pictures a series of children's portraits, where the variations are clearly seen. In the 19th century the tunic, or child's frock was in many cases shortened to a blouse, which necessitated the use of trousers.

The frock was the first garment after the swaddling-clothes for boys and girls. While the child learned to walk the simplest possible cut was needed, at least in the everyday frock. When the field of enterprise was widened, a differentiation between girls' and boys' frocks can be noticed, the girls' generally with a plain bodice and a skirt gathered at the waist, the boys' frocks falling straight from shoulder to hemline. Generally the frock was worn until the child had learned to keep dry or, specially for boys, button up their trousers. This meant that the "frock-age" could last until school started at seven or eight years of age. For poorer children it could last longer, to the chagrin of those it befell.